

17. Бахин В.П. Допрос : [лекция] / В.П. Бахин. – К., 1999. – 40 с.
18. Булгаков проти України : ухвала Європейського суду з прав людини (друга секція) щодо прийнятності заяви № 59894/00, поданої Д. Булгаковим проти України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://khpg.org/index.php?id=1182337006#_ftnref1.
19. Шейфер С.А. Доказательства и доказывание по уголовным делам: проблемы теории и правового регулирования / С.А. Шейфер. – Тольятти, 1998. – 92 с.
20. Ольков С.Г. Уголовно-процессуальные правонарушения в Российском судопроизводстве : дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.09 / С.Г. Ольков. – Тюмень, 1994. – 395 с.
21. Рішення Вищої кваліфікаційної комісії суддів України від 27.09.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vkksu.gov.ua/userfiles/rishennya/anipko.doc>.
22. Куйбіда Р. Дисциплінарна відповідальність суддів в Україні: проблеми законодавства і практики / Р. Куйбіда, М. Середя. – К. : ФОП О.М. Москаленко, 2013. – 72 с.
23. Рішення Вищої кваліфікаційної комісії суддів України від 2.02.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://vkksu.gov.ua/userfiles/rishennya/marcinkevich_digtyar.doc.
24. Коврига З.Ф. Уголовно-процессуальная ответственность / З.Ф. Коврига. – Воронеж : Изд-во Воронежск. ун-та, 1984. – 190 с.
25. Бондарчук В.В. Ризик як правова категорія / В.В. Бондарчук // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 2. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://kul.kiev.ua/images/chasop/2013_2/312.pdf.
26. Шумило М.Є. Реабілітація в кримінальному процесі України : [монографія] / М.Є. Шумило. – Харків : Арсіс, 2001. – 320 с.

УДК 343.13

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА НЕВИКОНАННЯ ЗАКОННИХ ВИМОГ І ПРОЦЕСУАЛЬНИХ РІШЕНЬ ОСІБ, ЯКІ ЗДІЙСНЮЮТЬ КРИМІНАЛЬНЕ ПРОВАДЖЕННЯ

THE RESPONSIBILITY FOR THE FAILURE TO COMPLY WITH LEGAL REQUIREMENTS AND PROCEDURAL DECISIONS OF PERSONS ENGAGED IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Білокінь Р.М.,

*кандидат юридичних наук,
здобувач кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ*

У статті здійснено аналіз законодавства щодо регулювання наслідків невиконання законних вимог і процесуальних рішень слідчого, прокурора чи слідчого судді. Обґрунтовано необхідність доповнення КПК України положеннями про відповідальність у разі невиконання запитів слідчого щодо видачі речей, документів, відомостей; невиконання ухвали слідчого судді про застосування заходів забезпечення кримінального провадження; знищення чи пошкодження речових доказів або документів.

Ключові слова: запит слідчого, ухвала суду, невиконання ухвали слідчого судді, знищення речових доказів, грошове стягнення.

В статье осуществлен анализ законодательства относительно регулирования последствий невыполнения законных требований и процессуальных решений следователя, прокурора или следственного судьи. Обоснована необходимость дополнения УПК Украины положениями об ответственности в случае невыполнения запросов следователя о выдаче вещей, документов, сведений; невыполнения постановления следственного судьи о применении мер обеспечения уголовного производства; уничтожения или повреждения вещественных доказательств или документов.

Ключевые слова: запрос следователя, решение суда, невыполнение определения следственного судьи, уничтожение вещественных доказательств, денежное взыскание.

The article analyzes the legislation regulating the consequences of the failure to comply with legal requirements and procedural decisions of an investigator, prosecutor or investigating judge. The necessity to supplement the Criminal Procedure Code of Ukraine with the provisions on liability in the event of: failure to fulfill the queries of an investigator relating to the issue of things, documents, information; failure to fulfill a decision of an investigating judge on application of the measures of criminal proceedings; destruction or damage of material evidence or documents, has been substantiated.

Key words: investigator's query, court decision, failure to fulfill an investigating judge's decision, destruction of material evidence, monetary penalties.

Постановка проблеми. Під час досудового розслідування слідчі досить часто мають справу з проблемами невиконання запитів щодо видачі речей, документів, відомостей; невиконання чи зволікання з виконанням ухвали слідчого судді про застосування заходів забезпечення кримінального провадження; невиконання обов'язків щодо належного збереження речових доказів чи документів. Недобросовісні учасники кримінального провадження не виконують і інші обов'язки, покладені на них законом, чи зловживають своїми процесуальними правами. Такі дії унеможливають досягнення завдань кримінального провадження, а тому законодавство має передбачати належні гарантії виконання кримінальних процесуальних обов'язків, до яких належать і заходи відповідальності.

Стан опрацювання. Проблема відповідальності учасників кримінального процесу за невиконання кримінальних процесуальних обов'язків не була предметом окремого наукового дослідження. Окремі аспекти цього питання розкриваються у працях Ю.М. Грошового, В.В. Рожнові, А.М. Падалки, Л.Д. Удалової, О.Ю. Хабло, але системного дослідження наслідків невиконання законних вимог і процесуальних рішень осіб, які здійснюють кримінальне провадження, вченими-процесуалістами не проводилося.

Метою статті є аналіз норм Кримінального процесуального кодексу України (надалі – КПК України) щодо регулювання наслідків невиконання законних вимог і процесуальних рішень слідчого, прокурора чи слідчого судді; виявлення проблем правозастосування та обґрунтування шляхів удосконалення законодавства щодо закріплення заходів кримінальної процесуальної відповідальності.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до положень ч. 2 ст. 93 КПК України слідчий може здійснювати збирання доказів шляхом «витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей» [1]. Реалізація цього положення потребує законодавчого закріплення гарантій його виконання, серед яких важливу роль відіграє юридична відповідальність. Утім, аналіз законодавства свідчить, що за невиконання законних вимог слідчого щодо надання речей чи документів відповідальність не визначена ні в КПК України, ані в інших нормативних актах.

Водночас у Кодексі України про адміністративні правопорушення (надалі – КУпАП) передбачена відповідальність за невиконання посадовою особою законних вимог прокурора (ст. 185-8) чи невиконання вимог адвокатського запиту. Так, відповідно до ч. 5 ст. 212-3 КУпАП підставами накладення адміністративного штрафу є неправомірна відмова в наданні інформації, несвоєчасне або неповне надання інформації, надання інформації, що не відповідає дійсності, у відповідь на адвокатський запит [2]. Практиці відомі випадки накладення штрафу за невиконання адвокатського запиту [3].

Отже, в разі невиконання законних вимог захисника законодавством передбачена відповідальність.

А гарантії виконання вимог слідчого, який є ключовою особою у збиранні доказів під час досудового розслідування, залишилися поза увагою законодавця. На відміну від КПК України, процесуальні норми інших країн передбачають можливість застосування заходів відповідальності в разі невиконання вимог щодо надання предмета, який може бути доказом у кримінальному провадженні. Так, у КПК ФРН вказано, що в разі відмови видати предмет, який може бути доказом, до особи застосовуються заходи примусу, зокрема штраф. Але це не стосується осіб, які мають право на відмову від дачі показань як свідки (ст. 70) [4].

З огляду на викладене пропонуємо закріпити у КПК України кримінальну процесуальну відповідальність у вигляді грошового стягнення у разі безпідставного ненадання витребуваних слідчим чи прокурором речей, документів, відомостей органами державної влади, місцевого самоврядування, підприємствами, установами й організаціями, службовими та фізичними особами. З цією метою ч. 2 ст. 93 КПК України слід доповнити реченням такого змісту: «У разі безпідставної відмови вказаних осіб у наданні слідчому чи прокурору витребуваних речей, документів, відомостей, надання завідомо недостовірних відомостей чи не в повному обсязі, порушення встановлених законом строків їх надання або невиконання інших законних вимог слідчого чи прокурора на них накладається грошове стягнення в розмірі ...».

Тобто суб'єктами накладення грошового стягнення у такому разі можуть бути як фізичні, так і юридичні особи, які не виконали законні вимоги слідчого чи прокурора щодо надання речей, документів, відомостей, які можуть бути доказами у кримінальному провадженні. Втім, це положення не може поширюватися на осіб, яким державою гарантується свобода від самовикриття, закріплена у ст. 63 Конституції України та ст. 18 КПК України.

Актуальною для правозастосування є і проблема невиконання чи зволікання з виконанням ухвали слідчого судді про тимчасовий доступ до речей чи документів. Так, наслідки невиконання ухвали про тимчасовий доступ до речей чи документів визначені у ст. 166 КПК України, де зазначено, що у разі невиконання ухвали про тимчасовий доступ до речей і документів слідчий суддя, суд має право постановити ухвалу про дозвіл на проведення обшуку з метою відшукування та вилучення зазначених речей і документів. Утім, КПК України не передбачає можливості накладення додаткових обтяжень у вигляді штрафних санкцій, яких би зазнавала особа в разі невиконання чи зволікання з виконанням ухвали слідчого судді про тимчасовий доступ до речей чи документів. Така відповідальність не закріплена ні в КУпАП, ані в Кримінальному кодексі України (надалі – КК України).

Водночас варто зауважити, що ця проблема є набагато ширшою і полягає не лише у невиконанні ухвали про тимчасовий доступ до речей чи документів, а і в невиконанні інших ухвал слідчого судді про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, зокрема ухвали про повернення тим-

часово вилученого майна. При цьому зволікання з виконанням чи невиконанням ухвали слідчого судді про застосування заходів забезпечення кримінального провадження допускають як учасники кримінального провадження, яких залучають до провадження (потерпілий, підозрюваний, представники підприємств, установ, організацій), так і особи, які здійснюють провадження (слідчий, прокурор).

Одним із варіантів вирішення цього питання на практиці є намагання притягнути винуватих осіб до кримінальної відповідальності, визначеної у ст. 382 КК України «Невиконання судового рішення». Так, у Тернопільській області за фактом невиконання вимог ухвали слідчого судді про тимчасовий доступ до речей і документів внесено відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ст. 382 КК України [5]. Але в інших випадках такі кримінальні провадження закриваються на підставі п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК України. Так, кримінальне провадження, розпочате за фактом умисного невиконання службовими особами Солом'янського районного суду м. Києва ухвали слідчого судді Корольовського районного суду м. Житомира про надання тимчасового доступу до матеріалів судових проваджень щодо розгляду слідчим суддею Солом'янського районного суду клопотань про застосування запобіжних заходів у вигляді тримання під вартою, було закрито у зв'язку з відсутністю у діянні службових осіб складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 382 КК України [6].

Така неоднозначність правозастосування зумовлена різним тлумаченням термінів «ухвала суду», «ухвала слідчого судді» і дискусією щодо можливості їх ототожнення. Адже у ст. 382 КК України відповідальність передбачена за умисне невиконання ухвали суду. А в КПК України словосполучення «ухвала слідчого судді» вживається одночасно зі словосполученням «ухвала суду» (ч. 1 ст. 132, ч. 2 ст. 144, ч. 2 ст. 159, ч. 3, 4 ст. 532). Одночасне вживання цих словосполучень свідчить про те, що законодавець розрізняє вказані рішення. А тому положення ст. 382 КК України щодо кримінальної відповідальності за невиконання ухвали суду не може поширюватися на випадки невиконання ухвали слідчого судді [7].

Вирішити цю проблему намагалися шляхом закріплення можливості притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які не виконали ухвалу слідчого судді. Був розроблений законопроект (№ 4652 від 8.04.2014 р.), відповідно до якого ст. 21 КПК України запропоновано доповнити положенням про те, що ухвала слідчого судді, як і вирок чи ухвала суду, є обов'язковою і підлягає безумовному виконанню на всій території України, а відповідальність за її невиконання пропонували закріпити у ст. 382 КК України, розширивши перелік судових рішень, невиконання яких є підставою кримінальної відповідальності, доповнивши його фразою «або ухвали слідчого судді» [8].

У висновку Головного науково-експертного управління щодо цього законопроекту вказано, що

«ухвала слідчого судді за буквальним змістом положень КПК наразі не належить до судових рішень» [9]. Тому на ухвалу слідчого судді не поширюється принцип обов'язковості судових рішень (ст. 21 КПК України), а її умисне невиконання не тягне за собою кримінальної відповідальності, передбаченої ст. 382 КК України. Проблему обов'язковості ухвали слідчого судді запропоновано вирішити шляхом внесення змін не у ч. 2 ст. 21 КПК України та ст. 382 КК України, а в ті положення, що закріплюють правовий статус ухвали слідчого судді як окремого процесуального документу, який не є різновидом судового рішення [9].

Утім, ми не можемо погодитися з таким твердженням, оскільки експерти помилково стверджують, що ухвала слідчого судді не є судовим рішенням. Адже у ч. 2 ст. 110 КПК України визначено, що судові рішення приймається у формі ухвали, постанови або вироку. Тобто термін «рішення суду» є узагальнюючим, а формами судового рішення є як ухвала суду, так і ухвала слідчого судді. Але ототожнювати ці рішення не варто, адже вони відрізняються за стадіями і суб'єктами прийняття (ухвала суду приймається на судових стадіях, ухвала слідчого судді – на стадії досудового розслідування); за функціями, під час реалізації яких приймається рішення (ухвала суду – під час реалізації функції правосуддя, ухвала слідчого судді – функції судового контролю); за процесуальним значенням (основні і допоміжні кримінальні процесуальні акти). Основні кримінальні процесуальні акти є підсумком певного етапу кримінальної процесуальної діяльності, а допоміжні – забезпечують законне й обґрунтоване прийняття основного рішення, дають можливість учасникам кримінального провадження здійснювати свої права та обов'язки [10, с. 14].

Вважаємо, що є підстави стверджувати, що ухвала суду (наприклад, про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру) може бути основним рішенням, а ухвала слідчого судді (наприклад, про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи, про дозвіл на затримання) – це лише допоміжне рішення, яке забезпечить прийняття обґрунтованого рішення після завершення досудового розслідування чи судового розгляду. Отже, відповідальність за невиконання основних рішень суду і допоміжних має відрізнятися. Адже шкода, яка завдається такими діями, є різною за мірою суспільної небезпеки. Це підтверджується і тим, що поряд із кримінальною відповідальністю, передбаченою за умисне невиконання ухвали суду (ст. 382 КК України), законодавець закріплює й адміністративну – за залишення посадовою особою без розгляду окремої ухвали суду (ст. 185-6 КУпАП); тобто за невиконання різних видів ухвал передбачені різні види відповідальності.

Отже, невиконання ухвали слідчого судді про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, яка є допоміжним рішенням і приймається під час виконання функції судового контролю, завдає шкоду кримінальним процесуальним

правовідносинам, а тому має зумовлювати застосування заходів кримінальної процесуальної відповідальності у формі накладення грошового стягнення. З цією метою ч. 1 ст. 132 КПК України слід доповнити другим абзацом такого змісту: «У разі умисного необґрунтованого невиконання ухвали слідчого судді про застосування заходів забезпечення кримінального провадження на осіб, які відповідно до ухваленого рішення зобов'язані його виконати, накладається грошове стягнення у розмірі ...».

Потребує уваги і проблема невиконання обов'язків щодо збереження речей і документів, які мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення. Так, у ст.ст. 100, 163 КПК України визначено обов'язок учасників кримінального провадження належним чином зберігати речі чи документи, які є або можуть бути доказами у кримінальному провадженні. Зокрема, у ч. 2 ст. 100 КПК України закріплений обов'язок сторони кримінального провадження щодо збереження речових доказів чи документів у стані, придатному для використання у кримінальному провадженні. У ч. 4 цієї ж норми визначено наслідок невиконання цього обов'язку і вказано, що «у разі втрати чи знищення стороною кримінального провадження наданого їй речового доказу вона зобов'язана повернути володільцю таку саму річ або відшкодувати її вартість. У разі втрати чи знищення стороною кримінального провадження наданого їй документа вона зобов'язана відшкодувати володільцю витрати, пов'язані з втратою чи знищенням документа та виготовленням його дубліката» [1]. Отже, відповідно до норм КПК України у разі втрати чи знищення речового доказу сторона кримінального провадження зобов'язана повернути володільцю таку саму річ або відшкодувати її вартість.

Утім, для кримінального провадження певний предмет має цінність не як річ у її вартісному еквіваленті, а як засіб доказування. Адже для досягнення завдань кримінального провадження важливим є збереження цього об'єкта до вирішення справи по суті у такому стані, який дозволить його використати як доказ факту чи обставин учинення кримінального правопорушення.

Тому повернення володільцю такої самої речі чи відшкодування її вартості має значення не стільки для кримінальних процесуальних правовідносин, скільки для цивільних правовідносин, оскільки відновлює майнові права володільця на певну річ. Повернення володільцю такої самої речі чи відшкодування її вартості не сприяє забезпеченню швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду. А умисне знищення стороною кримінального провадження наданого їй речового доказу і відшкодування його вартості може призвести до розвалу доказової бази, чим завдається шкода кримінальним процесуальним правовідносинам. Водночас відповідальність за такі діяння законодавством не передбачена. У ч. 2 ст. 372 КК України передбачена відповідальність лише у разі штучного створення доказів обвинувачення.

Вважаємо, що за умисне знищення чи пошкодження речових доказів або документів стороною, якій такі речі чи документи надані для зберігання, у КПК України слід передбачити кримінальну процесуальну відповідальність у вигляді накладення грошового стягнення. Пропонуємо ч. 4 ст. 100 КПК України викласти у такій редакції: «У разі втрати стороною кримінального провадження наданого їй речового доказу вона зобов'язана повернути володільцю таку саму річ або відшкодувати її вартість. У разі втрати стороною кримінального провадження наданого їй документа вона зобов'язана відшкодувати володільцю витрати, пов'язані з втратою документа та виготовленням його дубліката. У разі умисного знищення чи пошкодження стороною кримінального провадження наданого їй речового доказу чи документа на неї накладається грошове стягнення у розмірі ...».

Окрім цього, процесуальна форма тимчасового доступу до речей чи документів передбачає, що у повістці про виклик до суду для розгляду клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів слід вказувати про обов'язок збереження речей і документів у тому вигляді, який вони мають на момент отримання судового виклику (ч. 3 ст. 163 КПК України).

Щодо особи, яка є володільцем речей чи документів, до яких планується здійснити тимчасовий доступ, закон не передбачає можливості застосування будь-яких штрафних санкцій. Водночас відсутність гарантій виконання певного обов'язку призводить до його ігнорування. Єдине, що передбачено з цього приводу, – це можливість розгляду клопотання про тимчасовий доступ до речей чи документів без виклику особи, у володінні якої вони перебувають, за умови, що є достатньо підстав вважати, що існує реальна загроза зміни або знищення речей чи документів (ч. 3 ст. 163 КПК України). Цим стороною обвинувачення досить часто і користується, намагаючись переконати слідчого суддю у недоцільності виклику таких осіб. Хоча ця поширена практика суперечить змагальності судового розгляду. А тому вважаємо, що в КПК України слід передбачити можливість накладення грошового стягнення і на осіб, які умисно не виконали обов'язок щодо збереження предметів, що є чи можуть бути доказами у кримінальному провадженні.

Ми розглянули найбільш поширені випадки невиконання законних вимог і процесуальних рішень осіб, які здійснюють кримінальне провадження. Але спектр кримінальних процесуальних правопорушень, за які слід закріпити кримінальну процесуальну відповідальність у вигляді грошового стягнення, є набагато ширшим. Зокрема, це і порушення порядку в залі судового засідання чи невиконання розпоряджень головуєчого, і зволікання з проведенням експертизи. Пропонуємо звернути увагу на те, що, наприклад, у КПК Молдови перелік підстав накладення грошового стягнення у кримінальному провадженні закріплений в окремій нормі (ч. 3 ст. 201) [11].

Висновки. Вважаємо, що закріплення підстав накладення грошового стягнення в окремій нормі сприятиме систематизації цього питання, а тому пропонуємо ч. 1 ст. 144 КПК України викласти у такій редакції: «Грошове стягнення полягає у накладанні штрафних санкцій на учасників кримінального провадження за невиконання процесуальних обов'язків. Грошове стягнення накладається у розмірах, передбачених цим Кодексом, у таких випадках: неприбуття на виклик без поважних причин або

не повідомлення про причини неприбуття; невиконання обов'язків обраного запобіжного заходу; безпідставна відмова у наданні витребуваних речей, документів; невиконання ухвали про застосування заходів забезпечення кримінального провадження; умисне знищення чи пошкодження речового доказу чи документа; недотримання узгодженого строку підготовки висновку експерта; порушення порядку в залі судового засідання чи невиконання розпоряджень головуєчого».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/80732-10>.
3. Постанова Святошинського районного суду м. Києва у справі 759/9630/16-п від 22.07.2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/59216614>.
4. Уголовно-процессуальный кодекс ФРГ: рабочий перевод Германского Фонда международного правового сотрудничества и Организации безопасности и сотрудничества в Европе Stand: Desember. – 2003. – 188 с.
5. За невиконання судового рішення – до кримінальної відповідальності [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tr.sfs.gov.ua/media-ark/news-ark/227525.html>.
6. Невиконання суддями судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rrg.gp.gov.ua/reestr-kriminalnih-provadzhen/golovne-slidche-upravlinnja-generalnoi-prokuraturi-ukraini/nevykonannya-suddyamy-sudovyh-rishen/>.
7. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо обов'язковості ухвал слідчого судді» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=50568.
8. Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо обов'язковості ухвал слідчого судді : проект Закону України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=50568.
9. Висновок на проєкт Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо обов'язковості ухвал слідчого судді» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=50568.
10. Складання кримінально-процесуальних документів у досудовому провадженні : [навч. посіб.] // Л.Д. Удалова, Ю.І. Азаров, В.В. Рожнова та ін. ; НАВС. – К. : КНТ, 2013. – 375 с.
11. Cod de procedură penală a Republicii Moldova [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=326970&lang=1>.